

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

ЛІСНИЧА ОЛЬГА МИКОЛАЇВНА

УДК 347.122 : 614.253.83] (477)

**ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ПАЦІЄНТІВ
В УКРАЇНІ**

12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право»

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі цивільного права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник:

– кандидат юридичних наук, доцент **Коробцова Наталія Василівна**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доцент кафедри цивільного права № 1.

Офіційні опоненти:

- доктор юридичних наук, професор **Сліпченко Святослав Олександрович**, Харківський національний університет внутрішніх справ, професор кафедри цивільно-правових дисциплін;

- кандидат юридичних наук **Кочин Володимир Володимирович**, Конституційний Суд України, науковий консультант судді.

Захист відбудеться «27» квітня 2021 р. о «13.00» годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.02 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 84-а.

Автореферат розіслано «25» березня 2021 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

К. В. Гусаров

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Актуальність тематики дослідження цивільно-правових аспектів захисту прав пацієнтів зумовлюється передусім положенням ст. 3 Конституції України, яке проголошує життя та здоров'я людини найвищою соціальною цінністю в Україні. Реальне забезпечення права на охорону здоров'я та медичну допомогу є ознакою правової соціальної держави, «індикатором» побудови демократичних відносин. Саме значення здоров'я для окремої людини, а також для держави і суспільства в цілому обумовлює необхідність використання всього арсеналу правових ресурсів для забезпечення ефективного правового захисту прав пацієнтів. Це й зумовлює покладання на державу обов'язку щодо забезпечення належного стану системи охорони здоров'я, створення умов для реалізації та захисту прав пацієнтів. З огляду на це цивільно-правові відносини, що виникають у сфері охорони здоров'я людини, мають виключну соціальну значущість та вимагають ретельного наукового аналізу.

Важливість проблематики цивільно-правового захисту прав пацієнтів обумовлюється також тією обставиною, що будь-яка особа незалежно від статі, віку чи соціальної належності є тією чи іншою мірою споживачем медичних послуг.

Минулий рік поставив перед нашою державою та усім світом багато нових питань у сфері охорони здоров'я в контексті боротьби із гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2. Особливого значення набули проблеми реалізації та захисту прав пацієнтів під час госпіталізації та лікування осіб з ознаками коронавірусної хвороби. Нагальною потребою на сьогодні стала розробка та закріплення на законодавчому рівні системи гарантій захисту прав пацієнтів, що беруть участь у скороченій процедурі клінічних випробувань вакцин.

Внаслідок активної реалізації медичної реформи вперше за всі роки незалежності зміщений акцент з лікаря та лікарні на самого пацієнта як споживача медичної послуги. При цьому звичайно, вести мову про наявність ефективної системи реалізації та захисту прав пацієнтів як найбільш уразливої сторони у медичних правовідносинах зарано, що лише свідчить на користь актуальності теми цієї дисертаційної роботи.

Питання, пов'язані із цивільно-правовим захистом прав пацієнтів, частково розглядалися у низці дисертаційних досліджень такими науковцями як: О. В. Крилова «Цивільно-правове регулювання відносин по наданню медичної допомоги» (2006); Т. В. Волинець «Цивільно-правові засоби здійснення права на медичну допомогу» (2008); І. Р. Пташник «Цивільно-правове регулювання трансплантації в Україні» (2016); А. А. Герц «Договірні зобов'язання у сфері надання медичних послуг» (2016); С. Б. Булеца «Цивільні правовідносини, що виникають у сфері

здійснення медичної діяльності: теоретичні проблеми» (2016); О. В. Дроздова «Цивільно-правовий захист прав пацієнтів в контексті практики Європейського суду з прав людини» (2017); І. Я. Сенюта «Цивільні правовідносини у сфері надання медичної допомоги в Україні: питання теорії і практики» (2018); Г. А. Миронова «Приватноправове регулювання особистих немайнових відносин у сфері надання медичної допомоги» (2020). Наявність розробок подібної проблематики створює передумови для формування основи для наукового обґрунтування проведення в українській державі тотального оновлення медичної сфери.

Окремі питання захисту прав пацієнтів також розглядали в своїх працях С. В. Антонов, Дж. Бабаджанов, К. Р. Бахтіна, Н. Б. Болотіна, І. В. Венедіктова, В. О. Галай, З. С. Гладун, М. В. Григоренко, Н. О. Давидова, Є. П. Жилиєва, Ю. А. Козаченко, Г. Р. Колоколов, Н. В. Коробцова, О. О. Кот, О. В. Кохановська, Г. Я. Лопатенко, М. М. Малєїна, К. В. Москаленко, В. М. Пашков, І. М. Парашич, О. М. Піщіга, Н. В. Плахотнюк, О. О. Понкіна, Ю. Ю. Сізінцова, З. С. Скалецька, Р. О. Стефанчук, В. Ю. Стеценко, С. Г. Стеценко, А. Х. Ульбашев, В. Б. Філатов, К. А. Флейшиць, Н. В. Яременко та ін.

Водночас, проведення медичної реформи, зміни у сучасній науці цивільного права, розпочатий процес рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України, в якому передбачається зосередження особливої уваги на відносинах, пов'язаних із цивільно-правовим захистом особистих прав осіб (в тому числі пацієнтів), свідчить про актуальність теми, обраної для дослідження.

Таким чином, актуальність теми дисертаційного дослідження обумовлюється необхідністю виявлення способів та форм захисту прав пацієнтів, їх реалізацією, а також удосконаленням чинного цивільного законодавства та правозастосовної практики у сфері захисту прав пацієнтів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано на кафедрі цивільного права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого відповідно до цільової комплексної програми «Проблеми вдосконалення правового регулювання особистих немайнових та майнових відносин в Україні» (номер державної реєстрації 0111U000963).

Мета і завдання дослідження. *Мета* даного дослідження полягає у розробці концептуальних положень та загальнотеоретичних засад ефективного механізму захисту прав пацієнтів у цивільних правовідносинах.

Для досягнення мети дослідження сформульовано такі *завдання*:

- виявити та охарактеризувати права пацієнта на міжнародному та національному рівнях;
- здійснити науково обґрунтовану класифікацію прав пацієнтів;
- визначити механізм реалізації прав пацієнтів;
- встановити способи та форми захисту прав пацієнтів;

– розкрити особливості захисту прав пацієнтів в окремих галузях медицини.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері надання медичної допомоги, послуги.

Предметом дослідження є цивільно-правовий захист прав пацієнтів в Україні.

Методи дослідження. Відповідно до мети, завдань, об'єкта та предмета дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання.

Загальнонаукові методи (діалектичний; аналізу та синтезу; альтернатив; формально-логічний) є базовими юридичними прийомами, засобами дослідження всієї роботи, повною мірою застосовувалися у кожному підрозділі дисертації. Діалектичний метод як загальнонауковий метод пізнання було застосовано під час розгляду понять «пацієнт», «механізм реалізації прав», «цивільно-правовий захист» як юридичних явищ, що перебувають у постійному розвитку з іншими правовими категоріями (підрозділи 1.1, 1.3, 2.1, 2.2); дослідженні окремих прав пацієнта як правових категорій, розуміння яких постійно змінюється в процесі розвитку суспільства (підрозділ 1.2); метод аналізу та синтезу використано в процесі дослідження механізму реалізації прав пацієнта (підрозділ 1.3); формально-логічний (догматичний) метод застосовано для аналізу понять і термінів, які використовуються у сфері цивільно-правового захисту прав пацієнтів (розділи 1 і 2); метод альтернатив використано під час дослідження різних підходів науковців до розуміння тих чи інших питань, які розглядалися в роботі (розділи 1 і 2).

Під час проведення дослідження були використані такі спеціальні методи дослідження, як порівняльно-правовий, історико-правовий, теоретико-прогностичний. Порівняльно-правовий метод дозволив виявити схожі та відмінні підходи у вирішенні аналогічних правових проблем, розглянутих у межах предмета дисертаційного дослідження, у зарубіжних правопорядках (розділи 1, 2). Застосування історико-правового методу дозволило виявити еволюцію розвитку правових норм, що регулюють різноманітні аспекти цивільно-правового захисту прав пацієнтів (підрозділи 1.1, 1.2). Використання теоретико-прогностичного методу дало змогу сформулювати пропозиції і рекомендації щодо вдосконалення національного законодавства в частині цивільно-правового захисту прав пацієнтів, а також регламентації окремих прав цих суб'єктів (підрозділи 1.1, 2.1 та 2.2).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що представлена на захист робота є одним із перших у вітчизняній цивільно-правовій науці комплексним науковим дослідженням особливостей цивільно-правового захисту прав пацієнтів в Україні, визначення аспектів їх нормативного закріплення, механізму реалізації, проведеним в період розпочатого процесу рекодифікації (оновлення) чинного цивільного законодавства України, спираючись на позитивний європейський та міжнародний досвід в сфері захисту прав пацієнтів.

У дисертаційній роботі сформульовано і обґрунтовано наукові висновки, що виносяться на захист:

уперше:

- розроблено систему гарантій захисту прав пацієнтів, що беруть участь у скороченій процедурі клінічних випробувань вакцин, чинниками якої є: встановлення обов'язкового мінімуму відшкодування за спричинену шкоду здоров'ю та життю, який має бути вищим порівняно зі звичайними обставинами; скороченої та спрощеної процедури оскарження незаконних дій чи бездіяльності осіб, які є замовниками або організаторами клінічних випробувань; спрощеної процедури отримання страхових виплат у разі настання страхового випадку, що пов'язаний із проведенням клінічних випробувань;

- аргументовано можливість встановлення певних гарантій захисту прав пацієнтів у разі ухвалення судом рішення про відшкодування шкоди, як то: необхідність підтвердження лікарем своєї відповідності ліцензійним умовам провадження діяльності з медичної практики; обов'язок проходження підвищення кваліфікації протягом певного строку; складання кваліфікаційного іспиту у Міністерстві охорони здоров'я України; позбавлення права займатися медичною практикою на певний строк або назавжди;

- обґрунтовано необхідність впровадження в законодавство про охорону здоров'я астренту та, враховуючи досвід європейських країн та загальні засади рекодифікації цивільного законодавства України, визначено власне бачення цього поняття в медичних справах як способу забезпечення належного повного і своєчасного виконання судового рішення та як додаткову гарантію захисту прав суб'єктів медичних відносин незалежно від підстав їх виникнення, характеру зобов'язань та обраного способу захисту, що встановлюється судом і є додатковим майновим заходом впливу на боржника;

- розроблено механізм реалізації астренту в сфері охорони здоров'я як певної гарантії захисту прав на стадії виконання судових рішень: з ініціативою про його встановлення виступає позивач; строк початку його дії та розмір встановлює суд, враховуючи особу відповідача, предмет позову, предмет та характер відносин, ступінь невиконаного за зобов'язанням з надання медичних послуг та наслідки, які виникли в результаті невиконання або неналежного виконання зобов'язання; встановлення його може відбуватися: а) при розгляді медичної справи в два етапи: на початку судового процесу суд її встановлює та визначає розмір як можливої санкції на випадок невиконання судового рішення, та наприкінці розгляду справи, при винесенні рішення суд остаточно визначає необхідність її застосування в певному розмірі, враховуючи всі обставини справи, які вдалося дослідити, в тому числі дії (бездіяльність) позивача, яка могла сприяти настанню шкоди або збільшенню її розміру; б) у разі факту невиконання судового рішення шляхом подання заяви до суду;

удосконалено:

- науковий підхід до класифікації прав пацієнтів, поділ їх за критеріями: підстав

виникнення; джерел права, в яких вони закріплені, та кола осіб, на яких поширюється їх дія; етапу надання медичної послуги/допомоги, на якому такі права виникають; можливості обмеження їх реалізації;

- розуміння механізму реалізації права пацієнта на припинення життя (евтаназію) та, враховуючи європейський та міжнародний досвід, а також можливу легалізацію евтаназії в перспективному законодавстві України, пропонуються наступні його складові: наявність передумов (невиліковність хвороби пацієнта з одночасним сильним больовим синдромом та безперспективність її лікування); належним чином оформлене усвідомлене вільне бажання повнолітньої особи про припинення життя; рішення консилиуму лікарів про припинення життя пацієнта; проведення діяльності з припинення життя виключно в медичних закладах;

набули подальшого розвитку:

- наукові погляди щодо можливості запровадження в законодавство в сфері охорони здоров'я медіації як неюрисдикційної форми захисту прав пацієнтів. Так, елементами механізму реалізації медіації є: укладення медіаційного договору або внесення медіаційного застереження у текст договору про надання медичних послуг; визначення кола осіб, що можуть бути медіаторами у спорах щодо відносин із надання медичних послуг; проходження процедури медіації учасниками спору та медіатором; підписання мирової угоди; реалізація результатів досягнутих домовленостей в процесі медіації;

- теоретичні обґрунтування можливості застосування пацієнтами інших способів захисту прав, ніж тих, що визначені в законі або в договорі про надання медичних послуг, в тому числі й шляхом їх поєднання, у разі якщо жоден із таких способів не може ефективно захистити порушене право;

- точка зору про неможливість застосування третейського судочинства як форми захисту прав пацієнтів незалежно від підстав виникнення зобов'язань з надання медичних послуг.

Практичне значення отриманих результатів. Представлене дисертаційне дослідження має як теоретичне, так і практичне значення. Отримані результати та висновки можуть бути використані у: *науково-дослідній сфері* – при подальших наукових дослідженнях проблем правового забезпечення механізму захисту прав пацієнтів в Україні; *правотворчості* – як теоретичний матеріал при опрацюванні та прийнятті законів й інших нормативних актів для удосконалення положень законодавства у сфері охорони здоров'я та захисту прав пацієнтів; *навчальному процесі* – при підготовці навчальних та навчально-методичних матеріалів з дисциплін «Цивільне право», «Медичне право», а також під час викладання останніх у закладах вищої освіти.

Апробація результатів дослідження. Дисертацію виконано та обговорено на засіданні кафедри цивільного права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Основні наукові положення, висновки та практичні рекомендації, представлені у дисертаційному

досліджені, викладено у доповідях на всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях: Всеукраїнська науково-практична конференція «Тенденції та пріоритети реформування законодавства України» (9-10 грудня 2016 р., м. Херсон); Науково-практична конференція, присвячена 95-й річниці з дня народження доктора юридичних наук, професора В. П. Маслової «Актуальні проблеми приватного права: договір як правова форма регулювання приватних відносин» (17 лютого 2017 р., м. Харків); Науково-практична конференція, присвячена пам'яті професора Чингізхана Нуфатовича Азімова «Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав» (16 грудня 2016 р., м. Харків); Науково-практична конференція, присвячена світлій пам'яті Олександра Анатолійовича Пушкіна «Проблеми цивільного права та процесу» (19-20 травня 2017 р., м. Харків); Міжнародна науково-практична конференція «Верховенство права та правова держава» (21-22 жовтня 2016 р., м. Ужгород).

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, переліку умовних позначень, двох розділів, що об'єднують п'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатку. Повний обсяг дисертації становить 221 сторінку, із них основного тексту – 179 сторінок; список використаних джерел налічує 411 найменувань і займає 40 сторінок; додаток займає 2 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У Вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, розкрито стан наукової розробки поставленої проблематики, зв'язок теми дисертації з науковими програмами, планами, темами, визначення його об'єкту, предмету, мети, завдання та методологічної основи. Відповідно до результатів дослідження сформульовано основні положення наукової новизни, висвітлено теоретичне й практичне значення одержаних результатів, надано інформацію щодо апробації результатів дослідження.

Розділ 1 «Становлення та розвиток інституту прав пацієнтів» присвячено дослідженню прав пацієнтів у міжнародному і національному законодавстві, проведенню класифікації прав пацієнтів, а також визначенню механізму реалізації прав даної групи осіб.

У підрозділі 1.1 «Права пацієнтів у міжнародному і національному законодавстві» автор наводить удосконалене визначення пацієнта як фізичної особи, незалежно від наявності у неї захворювання, яка звернулася до медичного закладу будь-якої організаційно-правової форми або до приватно практикуючого лікаря за наданням медичної допомоги/послуги чи потребує її надання або приймає участь у медико-біологічних експериментах.

Звертається увага на тому, що необхідно розмежовувати поняття «права осіб у сфері охорони здоров'я», що являють собою загальні соціальні права осіб на медичну допомогу,

належний медичний догляд та життєвий рівень тощо, які належать всім без винятку особам, і «права пацієнтів» як права окремої категорії осіб із спеціальним правовим статусом. Зазначається на існування певної неузгодженості в законодавстві стосовно вікової ознаки пацієнтів мати певні права та пропонується власне вирішення цієї проблеми.

Аналізуються окремі, не вирішені в законодавстві, питання, пов'язані із захистом прав пацієнтів в сфері медичного туризму, зокрема, питання суб'єктного складу цих відносин. Досліджується можливість участі в цих відносинах в якості виконавця послуг лікаря, туристичного оператора та медичного провайдера. Пропонується визнати суб'єктом відносин з надання медичних послуг в сфері медичного туризму медичного провайдера, який надає консультаційні, інформаційні, представницькі послуги щодо організації обстеження та/або лікування пацієнта в певній країні та є суб'єктом цивільно-правової відповідальності відповідно до положень ЦК України.

Підрозділ 1.2 «Класифікація прав пацієнтів» розкриває особливості класифікації прав пацієнтів з урахуванням, раніше проведених, розробок у даній сфері. Автор критично підходить до аналізу існуючих підходів до систематизації прав пацієнтів та пропонує нове власне бачення їх поділу: а) залежно від підстави виникнення прав (права пацієнтів, що виникають відповідно до закону або іншого нормативно-правового акту та права пацієнтів, що виникають відповідно до договору, укладеного між пацієнтом і лікарем/медичним закладом); б) залежно від джерела права, в якому права закріплені, та кола осіб, на яких вони поширюють свою дію (загальні та спеціальні права пацієнтів); в) залежно від етапу надання медичної послуги/допомоги, на якому такі права виникають (права пацієнтів, що виникають до початку надання медичної послуги/допомоги, права пацієнтів, що виникають у процесі надання медичних послуг, і права пацієнтів, які продовжують існувати після отримання медичних послуг/допомоги); г) залежно від можливості обмеження реалізації прав пацієнтів (права пацієнтів, що не можуть бути обмежені іншими учасниками відносин, та права, пацієнтів, що можуть бути обмежені в порядку й на умовах, визначених чинним законодавством України).

У *підрозділі 1.3 «Механізм реалізації прав пацієнтів»* структурно досліджено процес реалізації прав пацієнтів в Україні через аналіз понять «реалізація права» та «реалізація прав людини». Під поняттям «реалізація прав пацієнтів» автор розуміє процес здійснення пацієнтами певних правомочностей, визначених змістом конкретного права, з метою отримання для себе відповідних благ, задоволення потреб та інтересів, пов'язаних із збереженням, підтриманням, покращенням здоров'я.

Механізм реалізації прав пацієнтів розглядається через сукупність таких елементів: норм права, в яких закріплені права пацієнтів; юридичних фактів; діяльності самих пацієнтів зі здійснення своїх прав та діяльності медичних закладів, лікарів, інших медичних працівників з

реалізації прав пацієнтів; діяльності уповноважених органів державної влади і місцевого самоврядування (суб'єктів владних повноважень) з реалізації прав пацієнтів; охорони (захисту) прав пацієнтів.

Автором детально проаналізовано складові механізму реалізації прав пацієнтів. Розглядаючи норми права, в якості складової механізму, досліджується нормативне закріплення прав пацієнтів та зосереджується увага на неврегульованості окремих прав в українському законодавстві. Так, право на доступність і належну якість медичних послуг хоча і є загально визнаним правом пацієнта, яке закріплено в безлічі міжнародних документів, при цьому в нормативно-правових актах України це право прямо не зазначено, як і не розкрито його зміст та сутність. А отже, пропонується власне бачення цього права та запропоновано доповнити Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» статтею 6¹ «Право пацієнта на доступність і належну якість медичних послуг».

Ключовою складовою механізму реалізації прав пацієнтів є діяльність самих пацієнтів зі здійснення своїх прав та діяльність медичних закладів, лікарів, інших медичних працівників з реалізації прав пацієнтів. Значна кількість прав пацієнтів може бути реалізована виключно за умови вчинення самим пацієнтом відповідних дій (право на вибір лікаря, лікувального закладу тощо).

Розділ 2 «Цивільно-правовий захист прав пацієнтів» присвячено дослідженню загальних способів та форм захисту прав пацієнтів, а також особливостям захисту прав пацієнтів в окремих галузях медицини.

У підрозділі 2.1 «Способи та форми захисту прав пацієнтів» розкриваються загальні засади захисту прав пацієнтів в контексті обрання певних способів та форм їх захисту. На підставі аналізу положень чинного законодавства України, практики Верховного Суду, а також враховуючи позицію Європейського суду з прав людини, автором підтримується точка зору про те, що пацієнт має можливість на власний розсуд обирати спосіб захисту своїх прав серед тих, що передбачені чинним законодавством України, договором про надання медичних послуг, або будь-який інший спосіб, в тому числі шляхом їх поєднання, у разі якщо жоден із способів не може ефективно захистити порушене право. Обрання певного способу захисту зумовлено трьома основними чинниками: правами пацієнтів, які порушено; сферою, в якій мало місце порушення; правовими наслідками такого порушення.

Враховуючи положення судової практики, автором проаналізовано загальні способи захисту прав пацієнтів, якими є: відшкодування збитків, завданих пацієнтові, та моральної (немайнової) шкоди; визнання правочину недійсним; визнання права; припинення дії, яка порушує право; відновлення становища, яке існувало до порушення; зміна та припинення правовідношення; примусове виконання обов'язку в натурі. Однак, аналіз судової практики свідчить про те, що

пацієнти використовують й інші способи захисту своїх прав (визнання бездіяльності неправомірною, зобов'язання вчинити певні дії, визнання дій медичних працівників незаконними тощо).

Досліджено неюрисдикційні та юрисдикційні форми захисту прав пацієнтів. Окрема увага автором приділяється медіації як неюрисдикційній формі захисту прав пацієнтів та досліджується механізм її реалізації.

Аналізуючи міжнародний та європейський досвід захисту прав пацієнтів, автор вважає за доцільне доповнити національне законодавство в сфері охорони здоров'я окремою самостійною юрисдикційною формою захисту прав пацієнтів – зверненням до медичного омбудсмена.

Вважається за доцільне при розгляді справ про захист прав пацієнтів застосування такого виду забезпечення позову, як «встановлення заборони лікарю займатися медичною практикою на час розгляду справи судом до ухвалення рішення по суті».

З метою забезпечення отримання об'єктивного та неупередженого висновку експертизи в ході судового розгляду справи за участю пацієнта, пропонується з матеріалів, які направляються для проведення такої експертизи, виключати особисті дані пацієнта та лікаря / медичної установи.

Розглядається можливість впровадження в законодавство в сфері охорони здоров'я астренту як способу забезпечення належного виконання судового рішення в медичних справах та запропонований механізм реалізації даного заходу впливу.

Підрозділ 2.2 «Особливості захисту прав пацієнтів в окремих галузях медицини» присвячено дослідженню спеціальних способів захисту прав пацієнтів, що можуть застосовуватися лише до обмеженого кола пацієнтів у певних напрямках медицини.

Автором доводиться існування спеціальних способів захисту прав пацієнтів при проведенні трансплантації, в сферах психіатрії, протидії захворюванню на туберкульоз та протидії поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), проведенні клінічних випробувань лікарських засобів.

У підрозділі пропонується система гарантій захисту прав пацієнтів, що беруть участь у скороченій процедурі клінічних випробувань вакцин, чинниками якої є: встановлення обов'язкового мінімуму відшкодування за спричинену шкоду здоров'ю та життю, який має бути вищим порівняно зі звичайними обставинами; скороченої та спрощеної процедури оскарження незаконних дій чи бездіяльності осіб, які є замовниками або організаторами клінічних випробувань; спрощеної процедури отримання страхових виплат у разі настання страхового випадку, що пов'язаний із проведенням клінічних випробувань.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і вирішення наукового завдання, яке полягає в розробці концептуальних положень та загальнотеоретичних засад ефективного механізму цивільно-правового захисту прав пацієнтів в Україні, розкрито практичні аспекти застосування правових норм, що регулюють відносини, пов'язані із захистом прав пацієнтів, гарантіями їх реалізації. У результаті проведеного дослідження сформульовано такі висновки:

1. Необхідно розмежовувати поняття «права осіб у сфері охорони здоров'я», що являють собою загальні соціальні права осіб на медичну допомогу, належний медичний догляд та життєвий рівень тощо, які належать всім без винятку особам, і «права пацієнтів» як права окремої категорії осіб із спеціальним правовим статусом.

2. Слід внести зміни до норм українського законодавства: до ч. 2 ст. 284 ЦК України та ч. 1 ст. 38 Основ, змінивши вік особи з чотирнадцяти на вісімнадцять років, з якого вона може самостійно реалізувати своє право на вибір лікаря, закладу охорони здоров'я, методів лікування, з метою усунення законодавчої колізії між цими статтями та ст. 285 ЦК України, ст. 39 Основ.

3. Проведена класифікація прав пацієнтів за такими критеріями:

а) залежно від підстави виникнення прав (права пацієнтів, що виникають відповідно до закону або іншого нормативно-правового акту та права пацієнтів, що виникають відповідно до договору, укладеного між пацієнтом і лікарем/медичним закладом);

б) залежно від джерела права, в якому права закріплені, та кола осіб, на яких вони поширюють свою дію (загальні та спеціальні права пацієнтів);

в) залежно від етапу надання медичної послуги/допомоги, на якому такі права виникають (права пацієнтів, що виникають до початку надання медичної послуги/допомоги, права пацієнтів, що виникають у процесі надання медичних послуг, і права пацієнтів, які продовжують існувати після отримання медичних послуг/допомоги);

г) залежно від можливості обмеження реалізації прав пацієнтів (права пацієнтів, що не можуть бути обмежені іншими учасниками відносин, та права, пацієнтів, що можуть бути обмежені в порядку й на умовах, визначених чинним законодавством України).

4. Слід внести зміни до положень частини 4 ст. 285 ЦК України і викласти її в наступній редакції:

«4. У разі смерті фізичної особи члени її сім'ї або інші фізичні особи, уповноважені ними, мають право ознайомитися з висновками щодо причин смерті, а також право на оскарження цих висновків до суду. У разі надання фізичній особі, яка померла, медичної послуги, що передувала її смерті, члени її сім'ї або інші фізичні особи, уповноважені ними, мають право на отримання інформації про медичні заходи, які застосовувалися до особи, проведені щодо неї дослідження,

ознайомлюватися з відповідною медичною документацією в обсязі, якому мала право за життя ознайомлюватися померла фізична особа».

5. Основи слід доповнити статтею «6-1. Право пацієнта на доступність і належну якість медичних послуг» наступного змісту:

1. Кожен пацієнт, незалежно від його громадянства, національності, расової приналежності, політичних і релігійних переконань, статі, віку, місця проживання, соціального статусу, матеріального забезпечення тощо має право на доступні медичні послуги належної якості.

2. Доступність медичної послуги означає можливість її отримання всіма без винятку пацієнтами незалежно від вищезазначених характеристик із забезпеченням територіальної доступності, доступності спеціалізації медичних послуг та різного рівня кваліфікації медичних послуг і технологій у сфері медицини.

3. Якість медичної послуги означає її відповідність нормам та стандартам, встановленим нормативно-правовими актами, вимогам, що звичайно ставляться до аналогічних медичних послуг, а також умовам договору щодо надання медичних послуг».

6. Пацієнт має можливість на власний розсуд обирати спосіб захисту своїх прав серед тих, що передбачені чинним законодавством України, договором про надання медичних послуг, або будь-який інший спосіб, в тому числі шляхом їх поєднання, у разі якщо жоден із способів не може ефективно захистити порушене право.

7. Визначені складові механізму реалізації права пацієнта на припинення життя (евтаназію). По-перше, наявність об'єктивних та суб'єктивних передумов: хвороба пацієнта є невиліковною та викликає сильний больовий синдром, лікування з медичної точки зору є безперспективним. По-друге, проведення евтаназії повинно відбуватися за наявності усвідомленого вільного належним чином оформленого волевиявлення – бажання особи, яка досягла повноліття. Волевиявлення особи вважається належним, якщо воно письмово оформлено, має підписи пацієнта та, як мінімум, двох свідків. Якщо особа не може самостійно виявити свою волю на припинення життя, пропонується неможливим долучати до вирішення цього питання законних представників особи, оскільки визначити дійсну реальну волю пацієнта на це не представляється можливим, а наслідки такої діяльності є невідворотними. По-третє, рішення про припинення життя пацієнта повинно прийматися консилиумом лікарів. По-четверте, діяльність з припинення життя пацієнта повинна відбуватися виключно в медичних закладах.

8. Самозахист, як форма захисту прав пацієнтів, може мати прояв у відмові від застосування ліків чи медичних процедур, що погіршують стан здоров'я пацієнта; відмові від застосування певних препаратів у випадку розвитку алергічної реакції на певні ліки; відмові від лікаря чи іншого медичного працівника, дії яких є неприпустимими щодо пацієнта (неповажне та халатне ставлення, образливе поводження, некомпетентність) тощо.

9. Застосування третейського судочинства, як форми захисту прав, є неможливим при захисті прав пацієнтів незалежно від підстав виникнення зобов'язань з надання медичних послуг.

10. З метою забезпечення об'єктивності проведення експертизи визначено, як необхідне, передбачити законодавчу вимогу про те, що в матеріалах, які направляються для проведення експертизи, мають бути виключені особисті дані пацієнта та лікаря / медичної установи.

11. В якості гарантії захисту прав пацієнтів вбачається можливим встановити вимогу про те, що у випадку, коли рішенням суду буде встановлено, що дії медичного працівника спричинили шкоду пацієнту, він повинен: 1) підтвердити свою відповідність ліцензійним умовам провадження діяльності з медичної практики (це може означати проведення перевірки виконання лікарем ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики), або 2) пройти підвищення кваліфікації протягом певного строку, або 3) скласти кваліфікаційний іспит у Міністерстві охорони здоров'я України, або 4) бути позбавлений права займатися медичною практикою на певний строк або назавжди.

12. Астрент в сфері охорони здоров'я є способом забезпечення належного повного і своєчасного виконання судового рішення в медичних справах та додатковою гарантією захисту прав суб'єктів медичних відносин незалежно від підстав їх виникнення, характеру зобов'язань та обраного способу захисту, який встановлюється судом і є додатковим майновим заходом впливу на боржника.

13. Механізм реалізації астренту в сфері охорони здоров'я, як певної гарантії захисту прав на стадії виконання судових рішень, пропонується наступний: 1) з ініціативою про його встановлення виступає позивач; 2) строк початку його дії та розмір встановлює суд, враховуючи особу відповідача, предмет позову, предмет та характер відносин, ступінь невиконаного за зобов'язанням з надання медичних послуг та наслідки, які виникли в результаті невиконання або неналежного виконання зобов'язання; 3) встановлення його може відбуватися: а) при розгляді медичної справи в два етапи: на початку судового процесу суд її встановлює та визначає розмір як можливої санкції на випадок невиконання судового рішення, та наприкінці розгляду справи, при винесенні рішення суд остаточно визначає необхідність її застосування в певному розмірі, враховуючи всі обставини справи, які вдалося дослідити, в тому числі дії (бездіяльність) позивача, яка могла сприяти настанню шкоди або збільшенню її розміру; б) у разі факту невиконання судового рішення шляхом подання заяви до суду.

14. Спеціальними способами захисту прав пацієнтів при проведенні трансплантації варто визначити: оскарження рішень трансплант-координатора, право на прийняття яких передбачено ст. 9 Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині»; зобов'язання уповноважених осіб вносити, змінювати або виключати певну інформацію з Єдиної державної інформаційної системи трансплантації органів та тканин або Державної інформаційної

системи трансплантації стовбурових клітин; оскарження рішення адміністрації медичного закладу про відмову від проведення медичного обстеження; зобов'язання медичного закладу провести медичне обстеження; оскарження рішення органу опіки та піклування про надання згоди або про незгоду на надання малолітній особі або особі, яка визнана в установленому законодавством порядку недієздатною, медичної допомоги із застосуванням трансплантації тощо.

15. Спеціальними способами захисту прав пацієнтів у сфері психіатрії варто визначити: визнання неправомірними дій спеціалістів психіатричних лікувальних закладів по проведенню психіатричних оглядів, встановленню певного психіатричного діагнозу, госпіталізації у психіатричний (психоневрологічний) лікувальний заклад у примусовому порядку; припинення госпіталізації у психіатричний (психоневрологічний) лікувальний заклад у примусовому порядку; визнання протиправним утримання особи у психіатричному (психоневрологічному) лікувальному закладі і зобов'язання звільнити з цього закладу.

16. Спеціальними способами захисту прав пацієнтів у сферах протидії захворюванню на туберкульоз та поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ) є: вимога проведення безкоштовного профілактичного щеплення проти туберкульозу; відшкодування шкоди здоров'ю, спричиненої зараженням особи ВІЛ-інфекцією внаслідок переливання крові (її компонентів), біологічних рідин, пересадки клітин, тканин та органів людини, виконання медичних маніпуляцій або виконання службових обов'язків; примусова госпіталізація осіб, хворих на заразну форму туберкульозу, до протитуберкульозного закладу; вимога про надання належної медичної допомоги, адекватного, регулярного та достатнього лікування.

17. Спеціальними способами захисту прав пацієнтів, що беруть участь у клінічних випробуваннях лікарських засобів, є: звернення до страхувальника за отриманням страхового відшкодування у випадку настання страхового випадку під час проведення клінічних випробувань; звернення до суду із позовом про стягнення страхового відшкодування за страховий випадок під час проведення клінічних випробувань; отримання повної інформації про клінічні випробування та вимога належного оформлення всіх питань, пов'язаних із залученням пацієнта у процес клінічних випробувань, відповідно до вимог чинного законодавства.

18. Додатковими гарантіями захисту прав пацієнтів, які беруть участь у скороченій процедурі клінічних випробувань вакцин, можна визнати: встановлення на законодавчому рівні обов'язкового мінімуму відшкодування за спричинену шкоду здоров'ю та життю, який має бути вищим порівняно зі звичайними обставинами; встановлення на законодавчому рівні скороченої та спрощеної процедури оскарження незаконних дій чи бездіяльності осіб, які є замовниками або організаторами клінічних випробувань; встановлення на законодавчому рівні спрощеної процедури отримання страхових виплат у разі настання страхового випадку, що пов'язаний із проведенням клінічних випробувань тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Лісничка О. М. Медіація як форма врегулювання медичних конфліктів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2017. Вип. № 2. Т. 1. С. 75-78.
2. Лісничка О. М. Правове регулювання медичного туризму в Україні». *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2017. Вип. № 3. Т. 1. С. 99-103.
3. Лісничка О. М. Практика Європейського суду з прав людини в контексті захисту прав пацієнтів. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2018. Вип. 3 С. 81-85.
4. Лісничка О. М. Органи й тканини людини як особливі об'єкти цивільного права. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 172-174.
5. Лісничка О. Деякі питання класифікації прав пацієнтів. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 9. С. 49-53.
6. Лісничка О. Права пацієнтів у міжнародних документах і національному законодавстві України. *KELM*. 2020. № 4. С. 141-145.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

1. Лісничка О. М. Права пацієнтів на транскордонні послуги в галузі охорони здоров'я». *Тенденції та пріоритети реформування законодавства України: матер. всеукр. науково-практичної конференції, м. Херсон, 9-10 грудня 2016 р.* С. 35-36.
2. Лісничка О. М. Проблемні питання захисту прав пацієнтів при проведенні клінічних випробувань. *Верховенство права та правова держава: матер. міжнар. науково-практичної конференції, м. Ужгород, 21-22 жовтня 2016 р.* С. 68-70.
3. Лісничка О. М. Проблеми реалізації права пацієнта на вибір лікаря і медичного закладу. *Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав: матер. науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті професора Ч. Н. Азімова, м. Харків, 16 грудня 2016 р.* С. 272-276.
4. Лісничка О. М. Проблеми реалізації права пацієнта на інформацію в договорі про надання медичних послуг. *Актуальні проблеми приватного права: договір як правова форма регулювання приватних відносин: матер. науково-практичної конференції, присвяченої 95-й річниці з дня народження доктора юридичних наук, професора В. П. Маслова, м. Харків, 17 лютого 2017 р.* с. 306-308.
5. Лісничка О. М. Медіація як форма захисту прав пацієнтів. *Проблеми цивільного права та процесу: тези доповідей учасників науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті О. А. Пушкіна, м. Харків, 19-20 травня 2017 р.* С. 322-324.

АНОТАЦІЯ

Лісничка О.М. «Цивільно-правовий захист прав пацієнтів в Україні». – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2021.

Дисертація є першим комплексним дослідженням цивільно-правового захисту прав пацієнтів в умовах розпочатого процесу оновлення цивільного законодавства України. У дисертаційній роботі приділяється увага питанням нормативно-правового закріплення прав пацієнтів у міжнародному і національному законодавстві, класифікації прав пацієнтів, механізму реалізації прав пацієнтів, досліджуються загальні та спеціальні способи захисту прав пацієнтів, а також форми їх захисту.

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, яке полягає в комплексному дослідженні цивільно-правового захисту прав пацієнта в Україні. У результаті проведеного дослідження сформульовано теоретичні висновки і практичні пропозиції із вдосконалення чинного законодавства України. Метою даного дослідження є розробка концептуальних положень та загальнотеоретичних засад ефективного механізму захисту прав пацієнтів у цивільних правовідносинах.

Комплексно досліджено способи та форми захисту прав пацієнтів в цілому, а також в окремих галузях медицини (при проведенні трансплантації органів і тканин, у сфері психіатрії, у сферах протидії захворюванню на туберкульоз та протидії поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), при проведенні клінічних випробувань лікарських засобів). Окрема увага приділяється таким перспективним формам захисту прав пацієнтів, як медіація та звернення до медичного омбудсмена. Пропонується ряд змін до чинного законодавства України, спрямованих на вдосконалення процесу захисту прав пацієнтів, а також усунення існуючих колізій у правовому регулюванні даної сфери правовідносин.

Ключові слова: пацієнти, права пацієнтів, реалізація прав пацієнтів, захист прав пацієнтів, трансплантологія, психіатрія, протидія поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), протидія поширенню туберкульозу, клінічні випробування лікарських засобів.

АННОТАЦИЯ

Лисничая О. Н. «Гражданско-правовая защита прав пациентов в Украине». – Квалификационный научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 «Гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право». – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины, Харьков, 2021.

Диссертация является первым комплексным исследованием гражданско-правовой защиты прав пациентов в условиях начатого процесса обновления гражданского законодательства Украины. В диссертационной работе уделяется внимание вопросам нормативно-правового закрепления прав пациентов в международном и национальном законодательстве, классификации прав пациентов, механизму реализации прав пациентов, исследованы общие и специальные способы защиты прав пациентов, а также формы их защиты.

В диссертации осуществлено теоретическое обобщение и новое решение научного задания, которое состоит в комплексном исследовании гражданско-правовой защиты прав пациентов в Украине. В результате проведенного исследования сформулированы теоретические и практические предложения по усовершенствованию действующего законодательства Украины. Целью данного исследования является разработка концептуальных положений и общетеоретических основ эффективного механизма защиты прав пациентов в гражданских правоотношениях.

Комплексно исследованы способы и формы защиты прав пациентов в целом, а также в отдельных отраслях медицины (при проведении трансплантации органов и тканей, в сфере психиатрии, в сферах противодействия заболеванию туберкулёзом и противодействия распространения болезней, вызванных вирусом иммунодефицита человека (ВИЧ), при проведении клинических испытаний лекарственных средств). Отдельное внимание уделяется таким перспективным формам защиты прав пациентов, как медиация и обращение к медицинскому омбудсману. Предлагается ряд изменений в действующее законодательство Украины, направленных на усовершенствование процесса защиты прав пациентов, а также устранение существующих коллизий в правовом регулировании данной сферы правоотношений.

Ключевые слова: пациент, права пациентов, реализация прав пациентов, защита прав пациентов, трансплантология, психиатрия, противодействие распространению болезней, вызванных вирусом иммунодефицита человека (ВИЧ), противодействие распространению туберкулёза, клинические испытания лекарственных средств.

SUMMARY

Lisnycha O. M. Civil-Legal Protection of Patients' Rights in Ukraine. – The qualified scientific work on the right of the manuscript.

The thesis for obtaining a scientific degree of the Candidate of Legal Sciences on specialty 12.00.03 «Civil law and civil procedure; Family law; International private law». – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2021.

The dissertation is the first comprehensive study of civil law protection of patients' rights in the process of updating the civil legislation of Ukraine. The dissertation pays attention to the issues of normative and legal consolidation of patients' rights in international and national legislation, the classification of patients' rights, the mechanism for the implementation of patients' rights, explored general and special methods of protecting patients' rights, as well as forms of their protection.

In the dissertation, a theoretical generalization and a new solution to the scientific task are carried out, which consists in a comprehensive study of the civil-legal protection of patients' rights in Ukraine. As a result of the study, theoretical and practical proposals for improving the current legislation of Ukraine were formulated. The aim of this study is to develop conceptual provisions and general theoretical foundations of an effective mechanism for protecting patients' rights in civil-law relations.

Remedies and forms of protecting the rights of patients in general, as well as in certain branches of medicine (in the process of organ and tissue transplantation, in the sphere of psychiatry, in the sphere of counteracting tuberculosis disease and counteracting the spread of diseases caused by the human immunodeficiency virus (HIV), in the process of clinical drug trials). Special attention is paid to such a promising form of patient rights protection as mediation. A number of amendments to the current legislation of Ukraine are proposed, aimed at improving the process of protecting the rights of patients, as well as eliminating existing conflicts in the legal regulation of this sphere of legal relations.

It is proved the necessity of normative and legal consolidation of the system of guarantees for the protection of the rights of patients who take part in the shortened procedure for clinical trials of vaccines, the factors of which are: the establishment of a mandatory minimum compensation for harm to health and life, which should be higher compared to normal circumstances; shortened and simplified procedure for appealing against illegal actions or inaction of persons who are customers or organizers of clinical trials; a simplified procedure for obtaining insurance payments in the event of an insured event related to the conduct of clinical trials.

Key words: patient, patients' rights, realization of patients' rights, protection of patients' rights, transplantology, psychiatry, counteracting the spread of diseases caused by the human immunodeficiency virus (HIV), counteracting the spread of tuberculosis, clinical trials of drugs.

Підписано до друку 02.03.2021 р. Формат 60x90/16. Папір офсетний. Віддруковано на різнографі.

Ум. друк. арк. 0,7. Облік.-вид. арк. 0,9.

Тираж 100 прим. Зам. No 712.

Друкарня

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77